

**O'ZBEKISTONDA
"YASHIL
IQTISODIYOT"NI
RIVOJLANTIRISH
ISTIQBOLLARI**

ABDURAXMONOV

XOLBOY TO'XTAYEVICH,

Toshkent davlat sharqshunoslik

universiteti mustaqil izlanuvchi

xolboy_abd@mail.ru

Ilmiy rahbar: Xaqberdiyev

Qahramon Qurbonovich

<https://doi.org/10.47689/STARS.university-pp31-35>

Annotatsiya: Maqolada O'zbekistonda "yashil iqtisodiyot"ni rivojlantirish sabablari, imkoniyatlari va istiqbollari yoritilgan. "Yashil iqtisodiyot"ning mazmuni, rivojlantirish mexanizmlari, muammolari va xususiy jihatlari o'rganilgan. Yangi energiya manbalariga asoslangan ilg'or sanoat tarmoqlarini rivojlantirish bo'yicha rejalar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: "yashil iqtisodiyot", "yashil" obligatsiya, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, sanoat parklari, klaster.

Бугунги дунё иқлим, энергия, озиқ-овқат, иқтисодий ва молиявий инқирозлар каби бир қанча муаммоларга дуч келмоқда. Мураккаблиги бизни кам танловни таклиф қиладиган, аммо масъулиятли ҳаракатни талаб қиладиган муқобил бўлган инқирозлар.

Бу муаммоларнинг барчаси сиёсий қарор қабул қилувчилар ва тадқиқотчиларга тақдим этилиши керак бўлган тегишли жавоблар ҳақида биргаликда фикр юритиш учун ҳақиқий имконият яратади. Шунинг учун, мамлакатимизда, қашшоқликка қарши кураш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш билан боғлиқ бўлган шошилиш ривожланиш эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда, адолатли моделни ишлаб чиқиш орқали ушбу муаммоларга энг мос келадиган ечимларни топиш ҳар қачонгидан ҳам зарурдир. Атроф-муҳитни бошқариш гуруҳи (ЕМГ) 2011- йилги ҳисоботида таъкидланишича, сўнгги йигирма йил ичида барқарор ривожланишни амалга оширишнинг заиф томонларидан бири бу "учта устун" (жамият, иқтисодиёт ва атроф-муҳит) ҳар бирига ҳаракат қилиш тенденциясидир.

Яшил иқтисодга нисбатан янги фикрлаш усули бу муаммони ҳал қилишга интилади ва бу учта устун орасидаги арифметика (ҳар бир инсоннинг хоҳишига кўра қўшилади ёки айирилади) эмас, балки алгебра (ўзгарувчилари билан қандай боғлиқлиги) эканлигини таъкидлайди. контекстда бир-бирига таъсир қилади; барқарорлик тенгламасини ҳал қилиш учун улар қандай бирлашади).

Мамлакатимизда мавжуд қайта тикланадиган энергия манбалари салоҳиятини ҳисобга олган ҳолда, “яшил иқтисодиёт” механизмларини жорий этиш орқали ҳудудларда табиий ёқилғи-энергия ресурсларидан оқилона фойдаланиш жараёни ва экологик вазият назорат қилинмоқда. Иқтисодиёт ва ижтимоий соҳаларда қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланишни ривожлантириш борасида кенг кўламли ислохотлар амалга оширилмоқда.

Хусусан, Президентимизнинг 2017 йил 26 майдаги “2017–2021 йилларда қайта тикланувчи энергетикани янада ривожлантириш, иқтисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳада энергия самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида”ги, 2017-йил 8-ноябрдаги “Энергия ресурсларидан оқилона фойдаланишни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорларида бир неча вазифалар белгиланган. Шунга мувофиқ, иқтисодиётда энергия ва ресурс харажатини камайтириш, энергия тежамкорлигини кенг жорий этиш, қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланишни кенгайтириш, иқтисодиётнинг турли тармоқларида энергия самарадорлигини ошириш каби устувор йўналишларда кенг қамровли ишлар бажарилди ва бажарилмоқда.

2016 йилда Ўзбекистон ҳукумати режали иқтисодиётдан бозор иқтисодиётига ўтишни бошлади. Ўшандан бери Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги ПҚ-4477-сон қарори билан ишлаб чиқилган 2019–2030 йилларга мўлжалланган Ўзбекистоннинг яшил иқтисодиётга ўтиш стратегиясида белгилаб берилганидек, экологик барқарорликни таъминлаш устуворликларини белгилашда сезиларли муваффақиятларга эришди.

Ўзбекистонда қуёш энергетикаси соҳасида илмий-тадқиқот ва ишланмалар 1980-йилларда амалга оширилди. Амалга ошириш Таълим соҳасидаги илмий-техникавий дастур кенг кўламли масалаларни ўз ичига олади: амалий тадқиқотлар, тажриба-конструкторлик ишларининг асосларини амалга ошириш, асбоб-ускуналар ишлаб чиқариш ва ишлаб чиқариш инфратузилмасини яратиш, фан ва фан учун кадрлар тайёрлаш, ишлаб чиқариш, тажриба объектларини жорий этиш ва фойдаланиш, Доктор хизмати базаси. Бу қадамлар Ўзбекистон мустақиллигида қуёш энергиясидан фойдаланиш ва фойдаланиш кўламини кенгайтириш.

Ўзбекистонда саноат ва коммунал еҳтиёжлар учун қуёш иссиқ сув таъминоти лойиҳасини амалга ошириш ва қуриш 1986 йилда якунланди. Бу тизимлар 1988–1993 йилларда “Ўзавтотранс” давлат корпорацияси корхоналарида кенг тарқалган. умумий майдони 5000 кв.м дан ортиқ бўлган 100 дан ортиқ корхона ташкил этилди. иситиш тизимларининг бир қисми сифатида қуёш коллекторлари. Комбинацияланган қуёш иситиш тизимлари ҳам синовдан ўтказилди, бу ерда иссиқлик таъминоти қийматини ошириш учун ортиқча энергия манбаларидан фойдаланилди. 1990–1992 йилларда 120 Вт қувватга ега 8 та фотоволтаик қурилма ишлаб чиқарилди.

Ўзбекистонда барқарор ривожланиш ғояларини илгари суришдан манфатдор бўлган халқаро донорларнинг лойиҳалари қуёш энергетикасини ривожлантиришга янги туртки берди. 2000–2001 йилларда бир қатор турар-жой биноларининг кириш жойларига иситиш тизими ўрнатилди. Қуёш тизими уйнинг чодирда жойлашган маҳаллий иситиш қозонининг бир қисмидир. Лойиҳа Европа Иттифоқининг “ТАСИС” техник жамияти дастури доирасида қуёш энергиясидан иситиш тизимлари соҳасида Европа технологиялари ва уску-

налари имкониятларини намоиш этиш мақсадида амалга оширилди. 2003-йилда ПРООН лойиҳаси бўйича Қорақалпоғистонда қуввати 100 Вт бўлган 25 та фотоелектр стансия (ФС) ўрнатилди ва улар Қорақалпоғистоннинг чекка ҳудудларида жойлашган.

2003-2004 йилларда БМТТД шаҳар ҳокимлиги билан ҳамкорликда “Сув иситиш учун қуёш панелларини оммавий ишлаб чиқаришни узатиш технологияси” лойиҳаси. Фотон заводида қуёш коллекторларини ишлаб чиқариш бўйича Европа технологиялари ва ускуналари жорий этилди.

Янги турдаги қуёш коллекторларини ишлаб чиқариш (300 кв.м дан ортиқ қурилган). 2005 йилда рамка лойиҳаси ЮНЕСКО, Ўзбекистон Фанлар академияси Физика-техника институти, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Ядро физикаси институти билан биргаликда молиялаштирилиб, ишлаб чиқилган, ишлаб чиқарилган ва жорий этилган.

“Аезкала-Тур” (Қорақалпоғистон) сайёҳлик майдонида электр таъминоти ва сувни тозалаш учун автоном интеграцияланган фотоелектр тизими олиб ташланди. “Қуёш модулларини ишлаб чиқаришни ташкил этиш” лойиҳаси.

200 кВт қувватга ега аморф кремнийга асосланган” 2002 йилда амалга оширилди. Технологияларни узатиш агентлиги (АТТ) Ўзбекистон Республикаси Фан ва технологиялар марказида. Ушбу лойиҳани ишлаб чиқишда АТТ бошқа ташкилотлар билан биргаликда 2004 йил БМТТД-нинг “Қорақалпоғистон қишлоқлари учун тоза энергия” лойиҳаси амалга оширилди. 2001 йилдан 2007 йилгача Ясси қуёш коллекторлари СВНУ етакчи корхонаси “Курилишгелиосервис” ОАЖ умумий майдони 942 м² бўлган 17 та объектга ва турли вилоят республикаларига эга. Бу йилига 1 587 100 кВт/соат иссиқлик энергиясини алмаштиришни таъминлаган.

Сўнги етти йил давомида “яшил энергетика”ни ривожлантиришга қаратилган қатор давлат дастурлари амалга оширилди. Жумладан, Навоий вилоятида ишга туширилган, қуввати 100 мегаватт бўлган замонавий қуёш фотоелектр стансиясини олайлик. Нафақат юртимиз, балки бутун Марказий Осиёда ягона ҳисобланган ушбу стансия йилига 252 миллион киловатт соат тоза электр энергияси ишлаб чиқаришга қодир бўлиб, натижада 80 миллион куб метр табиий газни тежаш, атроф-муҳитга 160 минг тонна зарарли иссиқхона газини тарқалишининг олдини олиш имконини беради.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда истеъмол қилинадиган энергиянинг катта қисми (87%) иссиқлик электр стансияларида (ИЭС) ишлаб чиқарилади. Шу билан бирга, энергия истеъмоли таркибида асосий улуш нефт ва газ ресурсларига тегишли. Ҳозирги истеъмол даражасида табиий газ ва нефт захиралари эҳтиёжни қондиради.

Ўзбекистон яна 20-30 йил. 2030 йилга бориб мамлакатда истеъмол қилинадиган электр энергияси икки баробарга (50 миллиард кВт/соатга) ошиши мумкинлигини ҳисобга олсак, анъанавий углеводород қайта тикланмайдиган энергия ресурсларининг тугаши бундан ҳам етароқ бошланиши мумкин.

Жорий йилнинг 25 феврал санасида Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирининг биринчи ўринбосари Илҳом Норқулов Глобал “яшил” ўсиш институти (Глобал Грин Гроувтх Институте – ГГГИ) халқаро ташкилоти бош директори ўринбосари Хелаен МакЛеод билан учрашув

ўтказди. Учрашувда томонлар Ўзбекистонда “яшил” иқтисодиётни ривожлантириш ва камбағалликни қисқартириш борасида олиб борилаётган ишлар, озиқ-овқат хавфсизлиги, қишлоқ хўжалиги ерларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, мис кластерлари ва электромобилларни ишлаб чиқариш имкониятлари шунингдек, “яшил” ўсиш тамойилларини давлат дастурларига татбиқ қилиш ҳамда иқлим ўзгариши жараёнларини ва иссиқхонага таъсир ташланмалари даражасини камайтиришда ташкилотнинг тажрибаси, мамлакатда қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланишга ўтишни жадаллаштириш, айланма иқтисодиётни кенгайтиришда инновацион ёндашувлардан фойдаланиш, хусусий секторнинг “яшил” лойиҳаларни амалга ошириш борасида истиқболли ҳамкорлик йўналишлари муҳокама қилинди.

Бундан ташқари жорий йилнинг 19- апрель куни Ўзбекистон Молия вазирлиги ва Франция тараққиёт агентлиги (ФТА) ўртасида мамлакатнинг “яшил” иқтисодиётга ўтиш жараёнига кўмаклашишга қаратилган битим имзоланди.

Ушбу 5 йилга мўлжалланган ҳамкорликдан кўзланган мақсад “яшил” иқтисодиётнинг янги стратегик механизмини тайёрлаш, молиялаштириш ва амалга оширишдан иборат бўлиб, унинг марказида Ўзбекистонда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва иқлим ўзгаришига мослашиш ётади.

Мутахассисларнинг фикрича, юртимизда ана шундай ноёб қуёш фото-электр станцияларини қуриш ҳисобига жами 600 миллиард киловатт соат электр энергияси ишлаб чиқариш имконияти мавжуд. Бу мамлакатимизда жами энергияга бўлган талабдан 8 баробар кўп дегани.

Мамлакатимиз қайта тикланувчи манбалардан энергия ишлаб чиқариш бўйича юқори техник салоҳиятга эга бўлиб, унинг 97 фоизи қуёш энергиясининг улушига тўғри келади. Жумладан, республикадаги қуёш нуридан энергия ишлаб чиқариш салоҳияти йилига 525-760 млрд. кВт.с. ни ташкил этади. Бунинг сабаби, мамлакатимизда қуёшли кунлар йилига ўртача 320 кунни ва фаол қуёш нурлари 3000 соатни ташкил этади. Шу билан бирга, Ўзбекистондаги шамол энергетикасининг ҳисобий салоҳияти 500 ГВтни ёки амалдаги энерготизимдан 30 баробар кўп бўлган қувватли қурилмаларни жойлаштириш имконини беради. Ўтказилган таҳлиллар иқлимнинг ўзгариши шароитида самарали, ресурс тежамкор ва экологик хавфсиз иқтисодиётни таъминлашда ўзаро боғлиқ муаммолар ва эҳтиёжлар мавжудлигини кўрсатди. Хусусан, жадаллашаётган саноатлаштириш ва аҳоли сонининг ортиши иқтисодиётнинг ресурсларга бўлган еҳтиёжини сезиларли даражада оширмақда, шунингдек, атроф муҳитга салбий антропоген таъсирни кучайтирмақда ҳамда иссиқхона газлари ажратмаларининг ортишига олиб келмақда.

Ўзбекистон газ ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспорти ҳисобига сўнгги ўн йил ичида 8 фоизга ўсди. Иқтисодиёт ҳам хомашёга асосланади: газдан ташқари мамлакатда 1 миллиард гектардан ортиқ пахта этиштирилади, металллар ва ўғитлар ўзлаштирилади. Аммо ижтимоий тенгсизликлар аҳамиятлилигича қолмақда ва ишсизлик ва истиқбол йўқлиги билан тўқнаш келган ёшлар у эрда иш топиш учун оммавий равишда Россияга кўчиб ўтмақда. Ўзбек диаспорасидан трансферлар ҳам катта (2016-йилда 2,3 миллиард доллар).

Буларни бартараф қилиш учун мамлакатимизда бир қатор вазифаларни ҳал қилиши керак: иқтисодиётни диверсификация қилиш, энергияга ортиб бораётган талабни қондириш ва ёшлар учун (аҳолининг 40 фоизи 18 ёшгача) иш ўринлари яратиш, шу билан бирга атроф-муҳитни муҳофаза қилиш.

Хулоса қилиб айтганда, яшил иқтисодиёт мавжуд ресурслардан тежамкорона фойдаланган ҳолда ҳар томонлама зарарсиз ишлаб чиқариш жараёни-ни йўлга қўйиш ҳамда экологик тоза маҳсулот ишлаб чиқаришга йўналтирил-ган тизимдир. Яшил иқтисодиёт назариясининг бугунги кунда бу қадар кенг қулоч очишининг асосий сабаби, бу мавжуд экологик муаммоларнинг глобал аҳамият касб этаётгани ҳамда яшил иқтисодиёт таклиф этаётган товар ва хизматларнинг аҳоли эҳтиёжини қондириш билан бир қаторда мавжуд муам-моларни бартараф етишга қаратилганлигида дейиш мумкин. Ўзбекистонда яшил иқтисодиётни кенг жорий етиш мамлакат табиий ресурсларидан янада оқилона фойдаланиш, турли хил экологик муаммоларни бартараф етиш, аҳо-лининг еко-саводхонлигини оширган ҳолда иқтисодий ўсишни таъминлашга шароит яратади. Иқтисодиётни модернизация қилишнинг бу юналишни ша-кллантириш ва ривожлантириш учун юртимизда барча имконият ва шароит-лар мавжуддир. Бу йўналишда еса қуйидагиларга алоҳида етибор қаратиш лозим:

Ўзбекистоннинг яшил иқтисодиёт моделини (стратегик дастурини) тузиш ва амалиётга кенг жорий этиш;

Ушбу жараённинг ҳуқуқий-норматив базасини шакллантириш;

Ислоҳотларни изчиллик билан босқичма-босқич амалга ошириш;

Иқтисодиёт тармоқларини, инфратузилмани модернизация қилиш, уларни яшиллаштиришга ички ва ташқи инвестицияларни кенг жалб етиш;

Аҳолининг эко-маданиятини ошириш;

Давлат ва жамият манфаатларини муштараклигини инобатга олган ҳолда, ушбу соҳани ривожлантиришда уларнинг ўзаро ҳамкорлиги таъминлаш;

Яшил иқтисодиётни шакллантириш борасида халқаро ҳамкорликни риво-жлантириш кабиларни киритиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Данилов-Данильян В.И., Лосев К.С. Экологический вызов и устойчивое развитие. М.: Прогресс-традиция, 2000. – С. 97–98.

2. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. J.E. Stiglitz, A. Sen and J-P. Fitoussi (www.stiglitz-sen-fitoussi.fr)

3. Brown L.R. Eco-Economy. Building an Economy for the Earth. Earth Policy Institute. W.W. Norton&Company. New York, London, 2013.

4. www.uznature.uz / Республикада қайта тикланувчи энергия манбаларини тадбиқ қилиш тажриба ва истиқболлари.

5. www.daryo.uz/2014/12/30/namangna-viloyatining-pop-tumanida-sinov-tariqasida-quosh-elektr-stansiyasi-ishga-tushirildi/.

www.daryo.uz/2016/04/04/buxoroda-quyosh-elektr-stansiyasi-ishga-tushirildi.